

SÜLEYMANIYE KÜLLİYESİ

Türbeleri ve Haziresi

The Tombs and The Cemetery Of The Süleymaniye Complex

Ali Ziyrek | Müze Uzmanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Kanuni Sultan Süleyman adına İstanbul'da inşa edilen Süleymaniye Külliyesi, Mimar Koca Sinan'ın bu şehirdeki en büyük ve en önemli külliyesidir. Osmanlı protokolünde özel bir yeri olan ve Ayasofya'dan hemen sonra gelen ve de Sultanahmed Camii inşasına kadar bu özelliğini koruyan Süleymaniye Camii'nin kible yönündeki hazire Osmanlı Devleti Yükseliş Dönemi'nin sembol padişahı Kanuni Sultan Süleyman ve sevgili hasekisi Hürrem Sultan'ın da türbelerine ev sahipliği yapmaktadır. Külliye'nin tüm yapıları için kullanılacak "Osmanlı Klasizmi" tanımlaması bu türbeler için de geçerli olmakta ve buralarda Klasik Osmanlı Sanatı; mimari ve buna bağlı hat, kalemîşi, çini, ahşap, maden, mermer gibi şubeleriyle izlenebilmektedir. Hazire, uzun bir dönem bu iki türbe ve yanında istisnai birkaç mezar yapıyla "bahçe" vasfını muhafaza etmiş; bu alanın yoğun bir şekilde defin mahalli olarak kullanılması 19. yy ve sonrasında denk gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, türbe, mimari, Kanuni, Hürrem, Hazire

The Süleymaniye Complex, constructed in the name of Sultan Süleyman I in İstanbul, is the largest and the most important complex of Architect Sinan in this city. The mosque of the complex, The Süleymaniye Mosque, had special importance among the Ottoman protocol following the Hagia Sophia and had maintained it until the construction of the Sultanahmed Mosque. The cemetery of the Süleymaniye Mosque which is in qibla direction, houses the tombs of the symbolic Sultan of the Growing Era of Ottoman Empire, Sultan Süleyman I and his beloved wife Sultan Hürrem. The description 'Ottoman Classicism' which may be used for all the buildings belonging to the complex, may also be used for these tombs as well where it is possible to see building techniques such as calligraphy, engraving and materials such as tiles, wood, metal and marble of Classical Ottoman Art related to architecture. The cemetery had conserved its property of being a "garden" for a long time with these two tombs and a few other tombs. Using of this area as a burial place intensively began in 19th century and the following period.

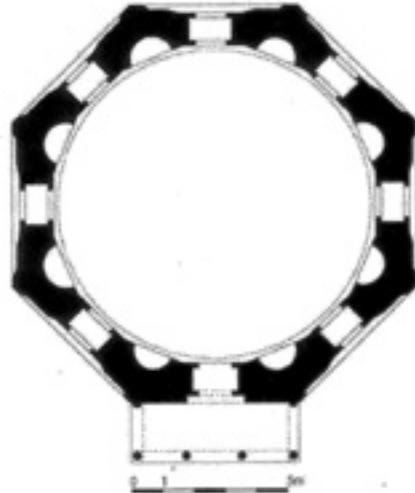
Key Words: Ottoman, tomb, architectural, Kanuni, Hürrem, Cemetery.

1- KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN TÜRBE Sİ

Cihan padişahının türbesi, kendi adına inşa ettirdiği caminin kible yönünde bir hazire içindedir. (Fotoğraf 1). Türbenin bir Sinan eseri olduğu bilinmektedir ve tezkiyelerde de ismi geçmektedir. 6-7 Eylül 1566'da Zigetvar Seferi'nde, aynı adlı kalenin düşmesinden saatler önce vefat eden Sultan I. Süleyman'ın iç organları aynı yere gömülmüş ve cesedi tahnit edilerek 82 günlük bir yolculuktan sonra İstanbul'a getirilmiştir. Sultan'ın naaşı, 28 Kasım 1566 tarihinde caminin kible avlusunda, kendinden önce vefat eden sevgili hasekisi Hürrem Sultan'ın türbesinin yakınına, bir otağ kurularak defnedilmiştir. 7 Ocak 1567 tarihli bir hükümlle Bursa, Amasya, Kastamonu ve Merzifon kadınlıklarından "mermer işi bilir üstad taşçılar" talep edilmiş; türbe vefattan 13 ay sonra tamamlanmıştır. (Yüksel 2004: C.VI, 645).

Kanuni'nin cenaze alayının gelişi ve defin mahallinin hazırlanmasına ilişkin Dublin Chester Betty Kütüphanesi Koleksiyonu'ndaki Süleymanname'de bulunan bir minyatür önemli görsel bilgiler ihtiva etmektedir. (Resim 1). Bu min-

yatürün üst köşesinde en solda elinde arşın tutan görevlinin Sermimaran-ı Hassa Koca Sinan olması muhtemeldir. (Yüksel 2004: C.VI, 645). Burada mezarın bir otağ kurularak bunun içinde kalacak şekilde hazırlandığı görülmektedir. Bunun dışında cenaze alayının önünde yürüyen görevlinin baş

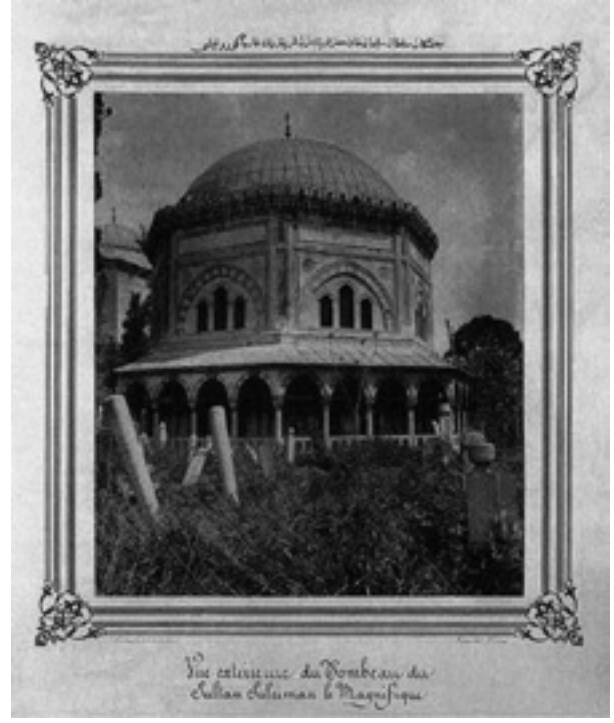
Çizim 1 Haseki Hürrem Sultan Türbesi planı (A. Kuran'dan)

Resim 1 Kanuni Sultan Süleyman'ın Kabre Konuluşu (Dublin, Chester Beatty Kütüphanesi Koleksiyonu)

üzerinde bir sandık taşınması, Sultan'ın yaptığı işlerde almış olduğu fetvaların bunun içinde olduğu ve son yolculuğunda Sultan'la beraber taşındığı şeklinde yorumlanmıştır. (Ünver 2001: 306; Doğanay 2009: 240). Ayrıca siyahlar giyinmiş cenaze alayınca omuzlarda taşınan Sultan'ın sandukası, sorguçlu bir serpuşa ve sanduka üzerlerine yayılan kullanılmış Kabe iç ve dış örtülerini ihtiva eden settare-i şeriflere sahiptir.

Türbe; girişi doğuya bakacak şekilde, dıştan her bir kenarı 6.40 m uzunluğunda köşeleri pahlı sekizgen kuruluş üzerine yükselen kesme küfeki taşıyla örülmüş ana gövdenin, iri palmet dizisi ile tezyin edilmiş kornişten sonra yarım küre formunda üzeri kurşun kaplı bir dış kubbe ile örtülmesiyle şekil bulmuştur. (Çizim 1). Ancak klasik Osmanlı türbe mimarisini plan, cephe düzenlemesi, malzeme ve mimari öğeler açısından tekrarlayan bu türbede; bu tarihe kadar Osmanlı Türbe Mimarisi'nde olmayan bir uygulama yapılmış ve sekizgen gövdenin alt bölgesi, sıralı 29 sütuna atılan basık sivri kemerlerin üzeri kurşun kaplı bir saçakla örtülerek oluşan bir revakla her yönde dönülerek bir çevre koridoru oluşturulmuştur. Farklılık bununla sınırlı kalmamış; içte de köşe keskinlikleri giderilmiş sekizgenin her bir kolunun önüne atılan sütunlarla iç hacme farklı bir atmosfer kazandırılmıştır. İçteki bu sekiz sütun, ana beden duvarlarından çıkan payandalarla birleşerek iç kubbenin ağırlığını taşımaktadır. Böylece bu türbe; revaklı dış çevre koridoru, sütun ve payandaların oluşturduğu iç çevre kori-

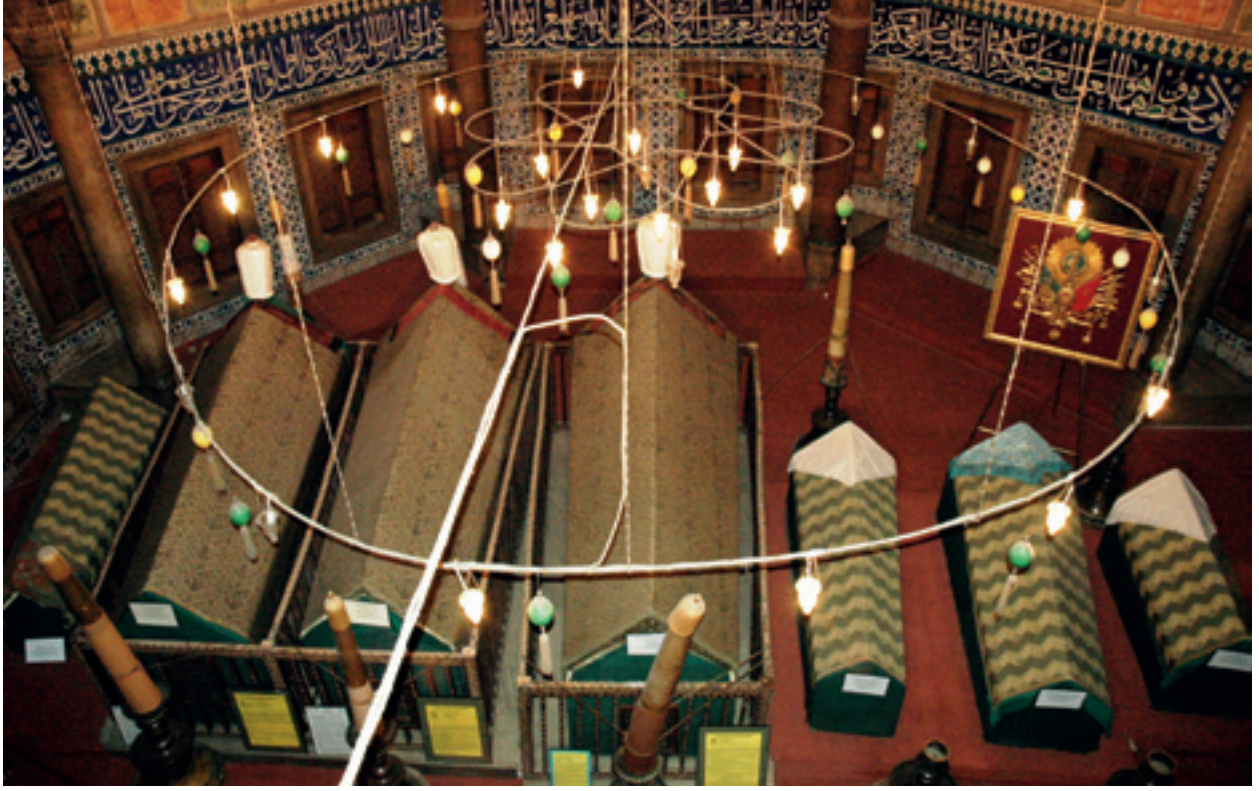
Fotoğraf 1 Eski ve yeni fotoğraflarda Kanuni Sultan Süleyman türbesi

Fotoğraf 2 Kanuni Sultan Süleyman türbesinin kubbesinden detay doru ve bunun yanında iç ve dış kubbeden oluşan iki kat üst örtüsüyle farklılık arz etmektedir.

İç ve dış çevre koridoruyla Geç Roma mezar geleneğinden Split'teki Diocletianus mezarına benzeten (Kuban 1994: C.VII, 101) bu türbede "çift cidarlı" tabir edilen iç ve dış kubbe kullanımı kuşkusuz iç mekan için kullanılabilirlik ve insani oranlama, dış mekan içinse anıtsallık ile alakalıdır. (Fotoğraf 2). Doğu ve Batı mimarisinde sıkça karşımıza çıkan bu uygulamaya Osmanlı Mimarisi'nde pek itibar edilmemiş ve bunun dışında yine Sinan yapısı olan Hürrem Sultan Türbesi ve II. Selim Türbeleri'nden başka III. Murad ve III. Mehmed Türbeleri'nde uygulanmakla sınırlı tutulmuştur.

170 cm genişliğinde dış çevre koridoru, türbe cephelelerinde alt sıra pencereleri bir ölçüde engeller vaziyettedir. Cephelelerde alt pencereler dikdörtgen formudur ve kare açıklıklar oluşturan madeni şebekelere sahiptir. Cephelelerin alt bölgesi revakla perdelenmekle birlikte buralarda özenli işçilikten taviz verilmemiştir. Buralarda köşeler pahlanırken, her bir köşede gövdeye yapışık, kaideleri ve başlıkları

Fotoğraf 3 Türbe içinden görünüş

kum saati formunda sütunçeler oluşturulmuştur. Buralarda koridor korkuluğu da tıpkı sütunlar ve cephe kaplamaları gibi mermerden işlenmiştir.

Türbe gövdesi, dış çevre koridorunun üzerini örten saçak hizasında, içi rumi ve palmetlerle tezyin edilmiş bir kuşakla dönülerek ikiye bölümlenmiştir. Üst bölümler basık sivri kemerler içine alınmış ortada büyük, iki yanda küçük, yuvarlak dışlıklı pencerelere sahiptirler. Bu kemerlerin sağında ve solunda birer gülbezek motifi dikkati çekmektedir. Buralarda kemerler ve içlerindeki pencerelerin etrafı bir silme ile çevrelenmiş durumdadır. Bunların üstünde ise yine silmelerle oluşturulmuş yatık dikdörtgen bantlar dikkat çeker. Gövdeyi üstte sınırlayan korniş; alt kısımda sıralı püsküllere, üstte de sıralı palmet motiflerine sahiptir.

Yarım küre formunda dış kubbe, üstte palmet motiflerinin stilize edilmesiyle oluşturulan bir aleme sahiptir. Kurşun kaplı dış kubbe tuğladan örülmüştür. Ancak bu da muntazam kesme küfeki taşıyla örülen ana gövde gibi görsel olarak algılanmamaktadır. Cepheler her yönden beyaz mermerle kaplanırken, bu tekdüzeliği yapının bazı sütunlarında, silmelerinde ve almaşık olarak kemerlerinde kullanılan kırmızı somaki taşı gidermektedir. Bunun dışında yeşil renk somaki taşı, giriş revakının ortasındaki iki sütunda ve giriş ile çevre revaklarını birbirine bağlayan sütunlarda görülmektedir. Bunların aralarında kalan giriş revak sütunları yine kırmızı somaki kullanılarak oluşturulmuştur. Çevre koridorun sütunları da yine değinildiği gibi beyaz renk mermerdir ve baklavali sütun başlıklarına sahiptir. Giriş revakının sütunları ve bağlantı sütunları ise

ön cephede olmaları sebebi ile hem daha büyüktürler; hem de mukarnaslı sütun başlıklarına sahiptirler. Bunu dışında içteki sekiz sütunda ikişer ikişer beyaz mermer ve kırmızı somaki kullanılmıştır. Bunların başlıkları da mukarnaslıdır ve beyaz mermerdendir.

Giriş cephesinde içteki ikisi yeşil renk somaki, dışta-kiler kırmızı renk somaki taşı, beyaz mermer mukarnaslı sütun başlıklarına sahip sütunlar, kırmızı ve beyazın almaşık olarak kullanıldığı basık sivri kemerleri taşırlar. Burada üst örtü ise üzeri kurşun kaplı geniş bir saçak olarak teşkil edilerek giriş revakı oluşturulmuştur. Giriş revak saçığının üstü, bu cephenin giriş cephesi olması sebebiyle diğerlerinden ayrı tutulmuş ve pencere düzenlemeleri iki yanda dikdörtgen formu, üstte ve ortada basık sivri kemerli olarak düzenlenerek, yine kırmızı renk somaki taşı ve beyaz mermerle almaşık olarak örülen basık bir sivri kemer içine alınmıştır. Ancak burada, kırmızı renk kemer kilit taşının tam ortasındaki “mevlevi sikkesi” formundaki siyah taş dikkat çekmek gerekir. Bu, Kabeden getirilmiştir ve Hacer-ül Esved taşının bir parçasıdır.

Cephelerde sekizgenin köşeleri alt bölümde pahlanıp sütunçelerle hareketlendirildiği gibi, üst bölge de aynı şekilde pahlanmış ve buralara kırmızı somaki taşıyla cepheleri birbirlerinden ayıran dar bantlar oluşturulmuştur. Bu bantların üzerine gelen bölgelere de daha küçük, ajurlu mermer plakalar konularak dış kubbe ile iç kubbe arası aydınlatılmıştır. Türbede bir başka ajurlu mermer işçiliği ise giriş revakının korkuluklarında bulunur.

Zeminden yükseltilmiş türbeye iki basamaklı bir merdivenle çıkılan üç kemer gözlü revaktan sonra girilir. Burada ortada bir niş içine açılan çift kanatlı kapı bulunmaktadır. Kapı bloğunun iki dış köşesinde kum saati formlu kaidele ve başlıklara sahip cephelere yapışık iki sütunçe bulunur. Burada nişi oluşturan kemer, kırmızı somaki taşı ve beyaz mermerle almaşık olarak örülmüştür.

Çift kanatlı ceviz kapı künde-kari tekniğiyle yapılmıştır ve üzerleri yoğunlukla sedef kakma daha az ise fildişi kullanılarak özenle kaplanmıştır. Kanatların üzerinde ise iki parça halinde Kelime-i Tevhid yazılmıştır.

Giriş revakının sağındaki ve solundaki cepheler tam boy bir çini pano ile kaplanmış vaziyettedir. 16.yy Osmanlı çini sanatının en güzel örneklerinden olan bu çiniler İznik menşelidir. Buralarda sır altı tekniğinde çiniler kullanılmış ve lacivert, firuze, mercan kırmızısı yeşil renkleri ve beyaz kullanılarak yer yer natüralizme yaklaşan bitkisel düzenlemeler oluşturulmuştur.

Bu panoların üzerinde sağdakinden başlayarak mavi zemin üzerine yıldızla ve celi sülüs hatla istifli olarak Kasas Suresi'nin 88. ayetinin son bölümü yazılmıştır. (Önkal 1992: 154).

Türbe içinde ortada Kanuni Sultan Süleyman'ın, solunda sırasıyla; Sultan II. Süleyman'ın, Sultan II. Ahmed'in ve Rabia Sultan'ın (II. Ahmed'in hasekisi) sandukaları bulunur. (Fotoğraf 3). Kanuni'nin sandukasının sağında ise sırasıyla; kızı Mihrimah Sultan, Saliha Dilaşub Valide Sultan (II. Süleyman'ın annesi) ve Asiye Sultan'ın (II. Ahmed'in kızı) sandukaları bulunur. Üç sultana ait sandukalar ahşap parmaklık içine alınmış ve bu parmaklıklar da sedef ve daha az olarak bağa ile kaplanmıştır.

Türbenin dışında olduğu gibi içinde de Osmanlı Türbe Mimarisi'nde o tarihe kadar görülmeyen bir uygulama yapılarak bir iç çevre koridoru teşkil olunduğuna değinilmişti. Bundan başka girişin sağında ve solunda bulunan mermer tahtlar da Osmanlı Türbe Mimarisi'nde öncesiz ve sonsuz bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca içte koridoru oluşturan sekiz sütunun arası, giriş cephesi hariç tüm cephelerde az yükseklikte bir seki ile çevrelenmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nde yapısal kurgu dışında dikkati çeken en önemli özellik yüksek dönem İznik çinilerinin başarıyla kullanılmasıdır. Sıratlı tekniğindeki bu çiniler Osmanlı Çini Sanatı'nın zirvesini teşkil eden 16.yy İznik çinilerinin tüm üstün özelliklerini aksettirir.

Türbe içte alt pencerelerinin üzerine kadar; beyaz zemin üzerine lacivert, firuze, mercan kırmızısı benekli çiçek rozetlerden yayılan kıvrık, iri dişli, içleri lacivert ve beyaz yapraklarla tezyin edilmiş çinilerle kaplıdır. Bunların etrafı, bir rozetten çıkan rumilerin oluşturduğu motiflere sahip bordür çinileriyle dönülmüştür. Bunların üzerinde, alt sıra pencere üstlerini çepeçevre dolaşan türbenin yazı kuşağı bulunmaktadır. Lacivert zemin üzerine, beyaz celi sülüsle istiflenen bu

hat kuşağı, Osmanlı Hat Sanatı'nın zevkli bir örneğidir. Burada Besmele ile başlanıp Ayetel Kürsi ve Bakara Suresi'nin 256. 257. ve 258. ayetleri istiflenmiştir. (Önkal 1992: 154). Ayet kuşağının üzeri de yine beyaz ve firuze renklerini ihtiva eden bir tepe kuşağı ile dönülmüştür. En altta ise yine beyaz zemin üzerine kahverengi beneklere sahip çinilerden oluşan bir süpürgelik kuşağı bulunur. Kapı bloğunun, iç yüzü ise firuze üzerine beyaz ve kırmızı çin bulutları ile tezyin edilmiştir. (Öney 1976: 101). Ancak bu kalem işleri bugün kalmamıştır.

Pandantiflerde de çini kullanımına gidilmiş; beyaz zemin üzerine çeşitli renk ve desende çiçekler ve yapraklar içeren çiniler yerleştirilmiştir. Bunların tam ortalarında lacivert zeminli bir madalyon içinde beyazla celi sülüs olarak İsm-i Celal İsm-i Nebi, Cihar-ı Yarı Güzin ve Hasan, Hüseyin isimleri yazılmıştır.

Türbe içinde kitabeler bununla sınırlı kalmamış; içteki sütun başlıklarının alınlarına İsm-i Celal'den İsm-i Nebi'ye doğru sırayla Esmâ-ül Hüsnadan; Ya Alim, Ya Halik, Ya Razık, Ya Muhyi, Ya Mumit, Ya Kavi, Ya Semi, Ya Nasir yazılmıştır. (Önkal 1992: 154). Türbe içinde yazı kuşağının üstü ile üst sıra pencerelerin arası son dönemlerde dikey dikdörtgen panolara bölünerek buralara kalem işi ile yeşil ve turuncu mermer görünümü verilmiştir. (Tahaoglu 1988: 124 -125). Ancak Hüsrev Tayla tarafından yenilediğini tespit ettiğimiz kalem işi ve malakari düzenlemelerde üslup değişikliğine gidilmediği, eski hatların çok yakın çizgilerle takip edildiği Osmanlı Son Dönemi'ne ait iç mekan fotoğraflarının incelenmesinden anlaşılmaktadır. Tayla ile yaptığımız görüşmede yalnızca "rötuş" yaptıkları ifade edilmiş; serbest mimar-müteahhitlik dönemlerine ve Vakıflar İdaresi'nce yapılan cami restorasyonu zamanına (muhtemelen 1958-60 A.Z.) denk gelen bu süreçte Hürrem Sultan Türbesi'ne müdahale etmediklerini ifade etmişlerdir.

Kubbe içinde kırmızı hakim renk olmak üzere malakari süslemeler dikkat çeker. Burada kubbe göbeğindeki çok kollu bir yıldız madalyondan çıkan palmetlerin etrafı çin bulutlarıyla çevrelenmiş; buralardan eteğe doğru büyüyerek inen ve birbirlerine düğüm motifleri ile bağlı içleri rumi dolu madalyonlar işlenmiştir. (Tahaoglu1988: 124 -125).

Kubbe içine ayrıca ayna ve boncuk parçacıkları yerleştirilerek ışık yansımaları elde edilmiş ve içerinin bir mezar anıtından ziyade köşk görünümü tamamlanmıştır. Bu görünümü tamamlayan bir başka unsur ise, üst kat pencerelerinin renkli cam işçiliği olarak zikredilebilir.

Türbede; cevizden, sedef kakmalı, üstte 'kelime-i tevhid' kitabeli kapı kanatlarından başka, yedi adet alt sıra pencerenin çiftler kapağı da cevizden künde-kari tekniği ile yapılmıştır. İçte sekizgen gövde köşelerinin yuvarlatılmasıyla dairevi bir görünüm elde edilmesinden başka, bu bölgelerde elde edilen hacimlere her bir köşede birer dolap oluşturulmuş ve bunların kapakları da yine cevizden, künde-kari tekniği ile yapılmıştır.

Fotoğraf 4 Türbelerden genel görünüm (M.Sav,2008)

Girişin sağında ve solunda bulunan iki beyaz mermer tahtın arkasındaki kapı açıklıkları türbenin küçük mahfi-line ve iki kubbe arasına çıkmaktadır. Bunların kapıları da aynı malzeme ve aynı tekniklerdir. Bu kapıların yanlarında ise kaş kemerli küçük nişler bulunmaktadır.

Türbenin inşasında, camii inşasındaki gibi devşirme malzeme kullanıldığı ifade edilmiştir. Bunlar “Kadıköy’deki Hagia Euphemia’nın mermer yontma taşları” ve “Aya Sofya’dan getirilen ve 1166 Sinod kararlarının yazılı olduğu büyük mermer levhalar” şeklinde belirtilmiştir. (Müller-Weiner 2001: 466-467). Sözü edilen mermer levhaların Süleymaniye Türbesi’nin giriş revakının üst örtüsünde kullanıldığı ve bunun Vakıflar Umum Müdürlüğü’nce camii ile beraber yapılan türbe restorasyonu sırasında fark edildiği dönemdeki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu kurumun Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’ndan görüş istemesi üzerine burada alınan 28.08.1959 tarihli bir kararla kitabelerin içeriğiyle ilgili Maarif Vekaleti Eski Eserler Umum Müdürlüğü’nden bilgi istenmesinin kararlaştırıldığı ve bunun üzerine Arif Müfid Mansel’in konuyla ilgili bir rapor hazırladığı yine dönemdeki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Mansel, 14.09.1959 tarihli ve Maarif Vekaleti’ne hitaplı raporunda: “2x1.15m. ebatında ve üzerlerinde 26 ile 30 satır arası yazı bulunan 5 adet levhadan” söz etmiş; “aslında 8 parça olması gereken levhaların, Vlaherna Sarayı’nda yapılan toplantıyla ilgili 24 Nisan 1166 tarihli İmparator Manuel I. Komnenos’un fermanı” olduğundan bahisle bunların “imparatorun takip ettiği dini siyaset ve Roma’daki Papalıkla uzlaşma için gayret sarfetmesi” konularını içerdiğini “muhtemelen Vlaherna Sarayı’ndan alındığını” ve “müzeeye alınması gerektiğini” yazmıştır. Bunun üzerine kurul 30.09.1959 tarihli kararıyla levhaların müzeeye

alınması kararını almışsa da söz konusu levhaların benzerleri türbedeki yerlerine konulmak üzere bulunamadığından, Vakıflar Umum Müdürlüğü’nün talebi üzerine 18.11.1962 tarihli yeni bir karar ile bundan vazgeçilmiştir. (İstanbul Yenileme Alanları Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

Ancak Feridun Dirimtekin levhaların konusunu, Sinod zabıtlarına dayanan Gedeon’un yazdığı makalelere dayanarak: “Lambri’s’li Demetreus isimli bir şahsın Matta İncili’deki ‘Babam benden büyüktür’ cümlesini yeni bir şekilde izah etmesiyle başlayan dini münakaşanın ‘İsa babadan küçük değildir, ikisi arasında bir fark yoktur’ şeklinde karara bağlanması” olduğunu belirtmiş; yine İtalyan seyyah Pigeftta’ya göre bunların 8 Ağustos 1567’de Ayasofya’dan alındığını yazmıştır. Nihayetinde Bizans’lı tarihçi Kinnamos’un “Ayasofya girişinin sol tarafına koydurttu” görüşüne itibar edilerek; İmparator onaylı Sinod kararlarını içeren mermer levhaların bir kopyası 1961 senesinde Ayasofya Müzesi dış narteksine konulmuştur. (Dirimtekin 1962:10-13). Halihazırda 1166 tarihli Sinod kararlarını ihtiva eden sözkonusu 5 mermer levha, ters çevrilmiş durumda türbenin revak üst örtüsünde, kopyaları da müzede mevcut durumdadır.

2- HASEKİ HÜRREM SULTAN TÜRBESİ

İstanbul’da Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilen Süleymaniye Külliyesi’nin kible yönüne 1558 Nisan’ında vefat eden Kanuni’nin eşi Haseki Hürrem Sultan adına bir türbe inşası emir buyrulmuş ve inşa defterleri dikkate alınırca muhtemelen 1559 senesi ortalarında türbe inşası bitirilmiştir. (Fotoğraf 5), (Önkal 1992: 146, Barkan 1971’den). Bu türbe, kendisi de daha sonra aynı külliyeinin Ağakapısı tarafında

dört tarafı açık, baldaken tarzı ve sebilli, küçük bir türbeye defnedilecek olan Mimar Sinan'ın eseridir.

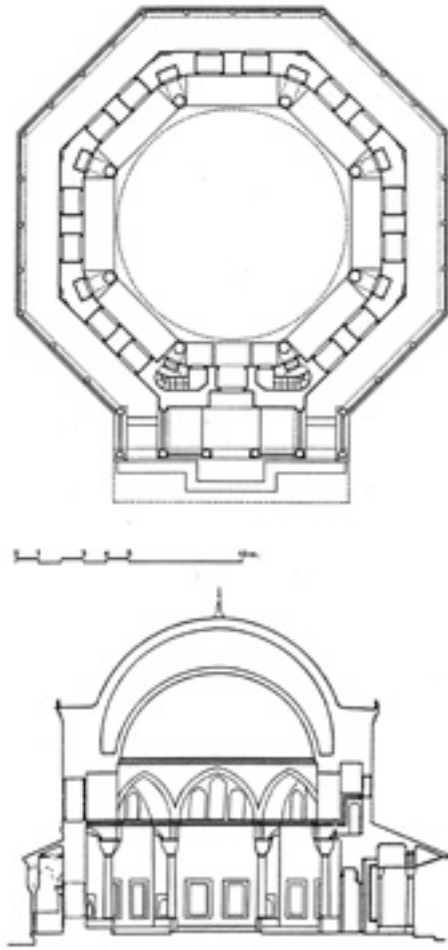
Haseki Hürrem Sultan Türbesi, dışta sekizgen içte onaltıgen bir plan şeması üzerinde yükselir. (Plan 2). Muntazam kesim küfeki taşlarıyla oluşturulan ana gövde, üstte kabartma olarak celi sülüs hat kuşaklı yüksek kasnakla geçilen 9.20 metre çapında yarım daire formu ve kurşun kaplı bir kubbeyle son bulur. Bu kubbe iki katlı olarak inşa edilmiştir ve Kanuni Türbesi'ne göre daha basık bir iç boşluğa sahiptir. Buraya geçiş ise türbe girişinin olduğu cepheden ve kasnak kitabesinin bittiği noktadan olacak şekilde, üzeri mermer bir kapakla örtülmüş dar bir geçitten verilmiştir. Ana gövdede giriş cephesi hariç, her cephede altı üstlü ikişer pencere açıklığı oluşturulurken; giriş cephesinde üç gözlü bir revakla girilen bir kapı açıklığı oluşturulmuştur. Alt ve üst sıra pencereleri silmelerle çerçevelenmiş olup düz atkılı alt sıra pencerelerin üzerleri tahfif kemerlidir. Üst sıra pencereleri ise klasik Osmanlı Mimarisi'nin karakteristik bir mimari formu olan basık sivri kemerlidir.

İçte cepheler, alt bölgelerde pencere - mukarnaslı niş şeklinde sıralı olarak teşkilatlandırılmış ve yine içte ana gövde, yarıya kadar Osmanlı Çini Sanatı'nın en güzel örneklerinden olan 16.yy'ın sıratlı tekniğindeki İznik Çinileriyle kaplanmış durumdadır. (Fotoğraf 6). Buralarda lacivert, firuze, beyaz, kırmızı renkleri ile az olarak da siyah kullanılarak zengin dal ve çiçek kompozisyonları oluşturulmuş; bunlardan kapı ve pencere üstlerinde çini alınlıkların üstüne gelen panolara celi sülüs hat ile Kelime-i tevhid ve tesbihat ile diğer dua kitabeleri işlenmiş durumdadır. Türbeye giriş bölümünde ise bir istisna olarak duvar çeperi Bursa ekolü ve renkli sır tekniğinde çinilerle kaplanmış vaziyettedir.

Dışta kubbe kasnağına kabartma ile ve celi sülüs ile işlenen ayet kitabelerinde ise Ayete'l Kürsi, Al-i İmran Suresi'nin 18,19 ve 26.ayetleri ile devam etmekte ve afiv ayetleri ile sona ermektedir. (Önkal 1992: 146). Bilindiği üzere kubbe kasnağına ayet kitabesi işlenmesi, daha önce Yavuz Sultan Selim Camii haziresindeki Şehzadeler Türbesi'nde gerçekleştirilmiş bir uygulamaydı.

Giriş cephesinde önde dört, arkada iki mukarnas başlıklı sütun üzerine atılan basık sivri kemerler üzerine getirilen üç gözlü ve sekili revağın, girişin sağ ve solundaki mermer panoları dış etkilere karşı koruma görevi de vardır ve bu bölge günümüzde camekânla kapatılmıştır. Bu çini panolar 25.08.1981'de yabancı uyruklu iki şahsın gerçekleştirdiği hırsızlık vakiasına konu olmuşsa da 11 Adet karo daha sonra müsadere edilerek türbeye rabtedilmiştir.

Türbenin Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlatılan vakfiyesinde, 1 türbedar, 90 eczahan, 3 müferriki-i ecza, 36 bekçi, 1 buhuri, 1 noktacı görevlendirilmiştir. 1584-86 tarihli bir belgeye göre ise bu sayı daha da artmıştır. (Önkal 1992: 146, Kürkçüoğlu 1962 ve Barkan 1961'den). Bu denli

Çizim 2 Kanuni Sultan Süleyman Türbesi planı (U. Tanyeli'den)

Fotoğraf 5 Haseki Hürrem Sultan türbesi, cepheden

Fotoğraf 6 Haseki Hürrem Sultan türbesi, içten

yekun tutan görevli kadrosu içinde vakfiyenin hazırlatılış tarihinden uzak olmayan bir tarihte, genç bir Enderun mezununu olarak, daha sonra Sultanahmed Külliyesi'nin de mimarı olan Sedefkar Mehmed Ağa da vazife yapmıştır.

Türbenin zengin mefruşatının bir kısmı Topkapı Sarayı ve Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne kaldırılmış olup bunların bir kısmı halen teşhirdedir. Diğerleri ise türbede ve İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü deposundadır.

Türbede medfun olanlar ise en eski tarihli Haseki Hürrem Sultan (v.1558) olmak üzere, ortada olanı Sultan II. Selim'in Şehzadesi Mehmed'e (v.1572) aittir. En içte ise türbenin eski envanter 27 numaraya kayıtlı başucu levhasına göre Kanuni'nin kızkardeşi Hatice Sultan'ın 1582'de vefat eden kızı Hanım Sultan medfundur. Hürrem Sultan'ın sandukası sekizgen yıldız etrafında gelişen geometrik geçmelerden oluşan ajurlu bir ceviz şebeke tarafından çevrelenirken; Şehzade Mehmed'in ceviz sandukasında ise beşgen ve ongen kollu yıldızlardan çıkan geometrik geçme içleri fildişi, abanoz ve maun kakmalarla işlenerek gözhacı bir tezminat elde edilmiştir. Bu sandukanın topuz formunda, fildişi ve abanoz kaplamalı başlık altlığı ayrıca dikkat çekicidir. Bu sandukalar döneminden kalmaz ve Klasik Osmanlı Ahşap İşçiliği'nin güzel numuneleridir. (Fotoğraf 6).

Osmanlıdan günümüze değin esaslı bir restorasyona tabi tutulmayan türbede 1983 yılında kubbe kurşunlarının değişimi yapılmıştır. Türbe, aynı haziredaki Kanuni Sultan Süleyman Türbesi ve hazirenin tamamı ile beraber 2011 yılında restorasyona girmiş durumdadır.

3- SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ HAZİRESİ

Külliye inşasının bitim evresine yakın vefat eden Haseki Hürrem Sultan adına inşa edilen ve 1559 ortasında biten türbe yapısı, bu hazirenin de ilk yapısıdır. Bunu 1567 tarihi Kanuni Sultan Süleyman Türbesi takip etmiştir. Dikdörtgen planlı ve çevre duvarlarıyla külliye'nin diğer öğelerinden ayrılan bu saha, zaman içerisinde mezar alanı olarak kullanılmaya başlanmış; Cumhuriyet'in ilanına kadar süren bu fonksiyon, Cumhuriyet Dönemi'nde de özel izne tabi bazı istisnalarla olsa da devam etmiştir. (Fotoğraf 7).

Bu hazireden Risale-i Mimariyye'de "bahçe" olarak bahsedilmekte ve burada ileride Sultanahmet Camii'nin de mimarı olacak olan Sedefkar Mehmed Efendi'nin "bahçe bekçisi" olarak vazife yaptığından söz edilmektedir: "75 senesinde ulufeye yazılıp ve bir yıl miktarı merhum mumaileyhin türbe-i şerifesinde bahçe bekçisi olup..." (Risale-i Mimariye 2005: 35). Aynı şekilde Evliya Çelebi: "Caminin mihrabının önünde ve ok atımı uzaklığında güllerle donanmış bir gül bahçesi yarım dünya içinde Süleyman Han bir büyük kubbe içinde gömülüdür ki..." (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 624). 17.yy. ilk çeyreğinde ve sonrasında bu şekilde tavsif edilen bu bölgenin yoğun olarak defin için kullanılması 19.yy'da, özellikle de ikinci yarısında olmuş; 20. yy. başında da aynı yoğunluk devam etmiştir. Bu hazireden günümüze ulaşan 581 adet mezar yapısının büyük çoğunluğu 19. yy'a aitken; 20.yy başına tarihlenenler ikinci büyük grubu, 17. ve 18. yy'a tarihlenenler ise en düşük sayılı grupları ifade etmektedir.

Fotoğraf 7 Hazireden görünüm

Fotoğraf 8 II. Abdülhamit albümünden cami ve türbeler

Bu haziredeki mezar yapılarında yüzyıllarca işlenerek gelen silindir; ya da yassı şahide taşı ve ayak taşına sahip, mezar sahasının üzerinin bazen boş, bazen yassı yapı elemanlarıyla kapatıldığı mezar kurgusu ağırlıklı olarak yer tutmaktadır. Geç dönem mezar yapılarında dahi bu anlayış sürdürülmüş; dikdörtgen prizma formunda lahitli ve “Batı menşeli” motiflerle bezeli mezar yapıları ise yoğun olarak cami mihrap du-

varı boyunca sıralanmıştır. Bilindiği üzere Batı etkili süsleme motifleriyle yoğun olarak bezeli ve lahitli mezar kurgulanışı Tanzimat Dönemi ve sonrasında özellikle devlet ricali arasında tutulmuştu. Sultan II. Mahmud haziresinde net olarak izlenebilen bu anlayışa, Süleymaniye haziresindeki bazı mezar yapıları dışında itibar edilmemiş olması dönemin sosyal ve kültürel tercihleriyle alakalı olmalıdır.

Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid devri- nin önemli devlet adamlarının bir kısmı da bu hazirede medfundur. Özellikle cami mihrap duvarına bitişik dar şeritte; Mehmed Emin Ali Paşa (H.1288), Hüseyin Avni Paşa, Hasan Tevfik Paşa (H.1304), Hüseyin Nazım Paşa (H.1331), Mehmed Emin Muhlis Paşa (H.1291), Hasan Paşa (H.1322), Ahmed Reşid Paşa (H.1301), Mustafa Nuri Paşa (H.1307), Ahmed Paşa (H.1295), Hasan Tahsin Paşa (H.1304) gibi zevatın mermer mezar yapıları sıralanmış durumdadır. Ayrıca daha eski tarihli Ahmed Kemal Paşa (H.1209) mezar yapısı da bu sırada bulunmaktadır. (Bu haziredeki mezar yapılarının değerlendirilmesinde, çalı- şmasından yararlandığım Sn. Dr. Fatma Sedes'e ve mezar kitabelerini okuyan merhum Sn. Abdülkerim Sekman'a te- şekkürü bir borç bilirim).

Kaynakça

- Arvas, E.F. (1995) *İstanbul Suriçi Türbelerinde Hat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Barkan, Ö.L. (1971) *Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585-1586), Vakıflar Dergisi*, IX, Ankara.
- Dirimtekin, F. (1962) *İmparator Manuel Comninos'un Topladığı 1166 Synode Kararlarını Havi Mermer Levhalar, İstanbul: Ayasofya Müzesi Yıllıkları No:4.*
- Doğanay, A. (2009) *Osmanlı Tezyinatı, Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri 1522-1604*, İstanbul: Klasik Yayınları. İstanbul Mimarisi İçin Bir Kaynak Olarak EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, Yüksel Yoldaş Demircanlı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü Arşivi. İstanbul Yenileme Alanları Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- Kuban, D. (1994) *Süleymaniye Külliyesi*, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.7, s. 96-104, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Kuran, A. (1986) *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Kuran, A. (1988) *Mimar Sinan'ın Türbeleri, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.223-238.
- Kürkçüoğlu, K. E. (1962) *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara.
- Meriç, R. M. (1965) *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Müller-Wiener, W. (2001) *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Çev. Ülker Sayın, İstanbul: YKY.
- Öney, G. (1976) *Türk Çini Sanatı*, İstanbul: Binbirdirek Matbacılık.
- Önkal, H. (1992) *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ünver A.S. (2001) *Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Avusturya Seferinde Hastalığı ve Ölümü, Cenazesi ve Defni, Kanuni Armağanı*, 2.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.301-306.
- Ramazanoğlu, G. (1995) *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Risale-i Mimariyye (2005) *Cafer Efendi, Haz. İ. Aydın Yüksel*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul: Cumhuriyet.
- Tahaoğlu, T. Ö. (1988) *İstanbul'da Osmanlı Türbelerinin Tipolojisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yetkin, Ş. (1988) *Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 479-498.
- Yüksel, İ. A. (2004) *Osmanlı Mimarisinde Kânüni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566)*, İstanbul, C. VI, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

Bu hazire bütünlüğü içerisinde yer almamakla ve Mimar Sinan Vakfı'na ait olmakla beraber, Ağa Kapısı'nın çaprazına (Bugün İl Müftülüğü) kalan ve Mimar Koca Sinan'ın evinin de bulunduğu üçgen adanın uç tarafına, 1588 senesinde vefa- tandan önce Sinan'ın bizzat kendisinin etrafı mermer şebekeli ihata duvarıyla çevrili bir sahayı mezar yeri olarak ayırdığını ve burada bir sebil yaptırılması için halkın 1587 tarihli bir talebi olduğunu ve bu talep üzerine inşa edilen sebile bitişik ve muhte- melen eş zamanlı olarak; dört tarafı açık baldaken tarzında Mi- mar Sinan'ın mütevazı türbesinin inşa edildiğini de belirtmekle yetiniyoruz. Bu türbenin kitabesi tezkirelerin de yazarı olan Sinan'ın yakın arkadaşı şair ve nakkaş Sai Çelebi'ye aittir. (Yüksel 2004 C.VI, 370-372). Mimar Sinan'ın mezar yapısının çevresine, Sinan'ın yakını olduğu tahmin edilen iki kişi ile I. Milli Mimari Dönemi'nin önemli mimarlarından 1922'de vefat eden Ali Talat Bey'de defnedilmiş durumdadır. (Şehsuvaroğlu: 204).